

УДК 291.7

DOI: 10.15587/2313-8416.2018.128775

ДЖИХАДИСТСЬКИЙ ТЕРОРИЗМ В ЄВРОПІ ПЕРШИХ ДВОХ ДЕСЯТИЛІТЬ XXI СТОЛІТТЯ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

© М. В. Несправа

У статті запропонована типологія дій ісламських терористів в Європі перших двох десятиліть XXI століття. Досліджено термінологічний аспект проблеми. Охарактеризовані особливості сучасних проявів релігійного радикалізму. Показані ідеологічні та організаційні структурні елементи релігійного екстремізму джихадистських терористів. Доведено, що цей екстремізм несе у собі ознаки релігійного конфлікту і є загрозою для безпеки європейців усіх віросповідань

Ключові слова: релігійний екстремізм ісламський тероризм, джихадизм, моральні цінності, європейська безпека

1. Вступ

У сучасній Європі початку XXI століття спостерігається спалах ісламістського тероризму. У європейській стратегії безпеки загроза тероризму позначена як головна [1]. Цей феномен потребує всебічного дослідження, адже він становить не тільки науковий інтерес, а й пов'язаний з сотнями життів, які дані теракти перервали в останні роки. Для академічних розвідок передусім важливо розглянути термінологічний аспект даної складної проблематики. Це дозволить отримати базову інформацію щодо природи та сутності досліджуваних подій.

2. Літературний огляд

Термінологічні питання, пов'язані з аналізом релігійного тероризму, досліджувало чимало авторів. Їхні розвідки охоплюють різноманітні аспекти цієї складної проблеми. В них представлений глибокий аналіз специфіки релігійного тероризму [2], розглядаються характерні риси ісламістського тероризму [3]. Ретельно вивчаються сутність та причини релігійного екстремізму [4]. Пропонується докладна типологізація різновидів ісламського тероризму [5]. Досліджуються соціокультурні основи релігійного екстремізму [6], а також аналізуються соціально-філософські аспекти релігійного конфлікту [7]. Вітчизняні науковці, які займаються означеною проблематикою докладають зусиль у напрямку дослідження концептуального змісту поняття «релігійний конфлікт» та підходів до його визначення [8], а також ведуть наукові розвідки щодо розкриття релігієзнавчо-психологічної сутності релігійного фанатизму [9] та досліджують засоби вирішення міжконфесійних конфліктів [10]. Однак, у наявній літературі ще остаточно не вирішено питання термінологічної класифікації проявів ісламістського тероризму в Європі перших десятиліть XXI століття, що і складе академічну новизну нашого дослідження.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження полягає у типологізуванні дій ісламістських терористів в Європі перших двох десятиліть XXI століття, а також у проясненні змісту термінів, які мають використовуватися для характеристики даних дій.

Для наближення до цієї мети ми плануємо виконати наступні дослідницькі задачі:

- виокремити та визначити такі структурні елементи релігійного екстремізму джихадистських терористів початку XXI століття в Європі як екстремістська ідеологія, дії, організація;
- розглянути питання, чи є діяльність даних терористів складовою релігійного конфлікту.

4. Релігійний екстремізм як рушійна сила ісламського тероризму

У дослідженні були застосовані методи феноменології релігії, а також методи системного та структурно-функціонального аналізу, історико-генетичного дослідження та класифікації.

Згідно з даними Європолу – поліцейської служби Європейського Союзу, з 2006 року до кінця 2016 року в ЄС було здійснено або вдалося попередити 47 «джихадистських терористичних атак» [11]. У ці дані не включено статистику по Великій Британії та іншим країнам Європи, які на даний момент не входять в ЄС, однак цієї цифри вже достатньо, щоб побачити серйозність проблеми ісламістського тероризму для сучасної Європи. Наголосимо також, що в останні роки відбулося стрімке зростання кількості цього типу терактів. Так, у 2014 році в ЄС було зафіксовано 4 теракти, які експерти Європолу класифікували як «цілком або частково інспіровані релігією», а саме радикальним ісламом [12], а у 2015 році таких терактів було вже 17, внаслідок яких загинуло 150 людей [13]. Причому, в офіційних документах зі статистикою Європолу з 2016 року з'явилася окрема графа «джихадистський тероризм». У 2016 році джи-

хадистський тероризм знов демонструє у Європі великі цифри – в даному році таких атак було 13 (з них у Франції – 5, у Бельгії – 4, у Німеччині – 4), внаслідок яких загинуло 135 людей [11].

Звісно, в Європі відбуваються й інші види терактів – сепаратистські, теракти радикалів лівого спрямування тощо, однак той різновид тероризму, який ми обрали об'єктом нашого дослідження, має свою специфіку – його екстремістські практики базуються на релігійному ґрунті. Люди, які здійснюють ці теракти – релігійні фанатики.

Українська дослідниця С. Бурлак визначає релігійний фанатизм як «високий ступінь ідентифікації людини з положеннями релігійних доктрин, нетерпимість до іновірів, нав'язування своєї світоглядної парадигми іншим» [9]. Все це ми можемо побачити стосовно радикальних ісламистів. Вони розглядають себе як діючих осіб в уявному світі боротьби між силами Аллаха та його супротивниками, і ця сконструйована їхньою свідомістю релігійна картина є для них більш реальною, ніж той дійсний світ, в якому вони насправді перебувають. Релігійна віра фіксує домінування у даних людей емоційного й вольового компонентів над раціональним. У релігійних фанатиків релігійні почуття інтенсифікують віру, закріплюють цей стан людини, який проявляється в релігійному досвіді, де відбувається апробація складових фанатизму.

Релігійний фанатизм передбачає не лише деструктивні погляди, але й деструктивні дії. Іноді при релігійному фанатизмі ці деструктивні дії спрямовуються на завдання шкоди тільки самій особі, яка сповідує відповідні погляди – це можуть бути смертельно небезпечні обмеження в їжі, самокатування, самогубство тощо. Але у випадку джихадистів ми бачимо жагу спрямовувати деструкцію не лише на себе, але, передусім, назовні (що виражається у тому, що в їхніх терактах джихадисти розстрілюють, підривають, чавлять машинами немусульманське населення Європи). Їхні дії – це приклад одного з крайніх проявів релігійного екстремізму, який потребує докладного дослідження.

Як відомо, в релігійному екстремізмі поєднуються різноманітні елементи ілюзорного відображення дійсності та деструктивні дії, ці компоненти взаємопов'язані, причому перші санкціонують другі. Спробуємо розібратися в структурі того екстремізму, який здійснюють в перші десятиліття XXI століття в Європі радикальні ісламісти. За прийнятою академічною класифікацією, в екстремізмі виділяють такі структурні компоненти, як: екстремістська ідеологія, діяльність та організація. Розглянемо кожен з цих структурних елементів.

Ідеологією ісламістського тероризму, що здійснює свої злочинні дії в Європі перших двох десятиліть XXI століття, є радикальні тлумачення мусульманської релігії, а саме джихадизм, тобто, вчення про боротьбу за віру в ісламі, а також шахідизм, тобто, вчення про жертвування свого життя за віру.

Однією з причин релігійного екстремізму є відсутність у екстремістів повноцінного знання про свою релігію [6]. Майбутніх терористів виховують на крайніх прикладах, при такому вихованні увага кон-

центрується на другорядних аспектах віросповідання, навмисно обходячи увагою головний пункт – релігія має вчити добру, а не вбивствам.

Теми моральної поведінки, духовного життя у мирі з іншими людьми спеціально ігноруються в цьому вихованні. Наприклад, в ісламі поняття «джихад» використовується не тільки у значенні «священна війна з невірними», але й у значенні «наполегливі дії людини з власного морального самовдосконалення», але в таборах підготовки терористів цього не будуть казати проповідники – їх не цікавить моральне самовдосконалення adeptів, їм потрібно готувати людські машини для вбивства. Як пише Джон Еспозіто, якщо ви захочете почути думку чотирьох мусульман про те, що таке джихад, то ви зможете почути чотири зовсім різні відповіді [3], але майбутнім терористам не розповідають про це різноманіття трактувань, їм надають одне найрадикальніше тлумачення. Те ж саме стосується і ідеї шахідізму. Так, в історії мусульманства було чимало прикладів, коли готували смертників – можна пригадати, наприклад, одну з сект ісмаїлітів – сумно відомих «гашишинів», яких в Європі називали асасинами [5]. Однак, відомим є також факт, що ортодоксальний іслам рішучим чином засуджує самовбивство як таке. Звісно, до цього факту терористичні інструктори не привертають увагу своїх «підопічних».

Характерними ознаками ідеології злочинців, які здійснюють джихадистські теракти в сучасній Європі, є ділення людей за чинником релігійної приналежності на вірних та невірних, причому стосовно останніх будь-які дії проголошуються дозволеними. Принциповим змістом цього екстремістського різновиду релігійної ідеології є не роздуми щодо релігійної догматики чи обрядності, а актуалізація в релігійній свідомості adeptів стану релігійної війни, при якому нібито всі засоби підходять.

Виділяються такі п'ять акцентів, що є характерними для екстремістської форми релігійної ідеології:

- 1) акцентуація відносин з іновірцями та актуалізація релігійної нетерпимості,
- 2) формування образу «ворога істинної віри»,
- 3) релігійне санкціонування агресії проти «ворогів істинної віри»,
- 4) акцентуація соціального змісту релігії у формі релігійного ідеалу праведного життя та праведного суспільства,
- 5) дихотомічна прямолінійна поляризація світу [4].

Всі ці складові можна побачити в ідеології радикального ісламізму, представники якого здійснюють теракти в сучасній Європі.

Далі переходимо до аналізу специфіки екстремістської діяльності ісламістських терористів у сучасній Європі. Звісно, найбільш значні прояви цієї діяльності – це терористичні атаки. У цих нападах вони використовують усі доступні їм засоби – вибухівку, вогнепальну зброю, ножі. Після подій 11 вересня 2001 року терористи активно застосовують в якості засобу здійснення теракту засоби пересування.

Однак, їхня злочинна діяльність не обмежується терактами. Це і пропаганда екстремістських поглядів, і вербування нових членів, і взагалі будь-які

дії, що спрямовані на нанесення шкоди тим, кого вони проголосили супротивником. Наприклад, «ісламський екстремізм використовує в своєму арсеналі і такі методи боротьби, як масове виготовлення фальшивих грошей чи широкомасштабні операції з переміщення наркотиків, які за своєю суттю близькі терактам» [14].

Що стосується екстремістської організації радикальних ісламістів, які здійснюють теракти в сучасній Європі, то передусім необхідно зазначити, що відповідальність за джихадистські теракти в Європі перших двох десятиліть XXI століття беруть на себе в основному дві організації – ІДІЛ та Аль-Каїда, причому, в останні роки найбільш активна в цьому плані саме ІДІЛ. Серед останніх терактів, відповідальність за які взяла ІДІЛ, можна назвати, зокрема, такі: серія нападів третього червня 2017 р. в Лондоні (вбито 8, десяток людей поранено); теракти 22 травня 2017 р. у Манчестері (вбито 22 особи, 120 отримали поранення); теракт 14 липня 2016 р. в Ніцці (вбито 86 людей, поранено 308); теракти 22 березня 2016 в Брюсселі (вбито 35 осіб, 340 поранено); теракти 13–14 вересня 2015 року в Парижі (130 людей вбито, 350 поранено). Останній теракт в Європі, за який взяла відповідальність Аль-Каїда (а саме організація «Аль-Каїда на Аравійському півострові») – це вбивства сьомого січня 2015 р. в Парижі (12 людей вбито, 11 поранено).

Ми виділили два основних типи організаційної моделі здійснення досліджуваних терактів – ієрархічний та неієрархічний. При першій моделі діють підготовлені в терористичних організаціях особи, які вчиняють свої дії або поодиночі, або маленькими групами. Терористичні організації забезпечують їх засобами для здійснення теракту та здійснюють над ними дистанційне керівництво, надаючи інструкції та контролюючи їхні дії. Тут ми бачимо жорстку ієрархічну структуру, ієрархічний принцип організації, харизматичне лідерство.

У другій організаційній моделі діють люди, які не проходили підготовку в терористичних організаціях, вони не є частиною терористичної ієрархії, але, підпавши під пропаганду ІДІЛ чи Аль-Каїди, вирішили втілювати цілі цих організацій самостійно та за власний кошт, декларуючи при цьому свою духовну приналежність до цих організацій. Такі люди діють або поодиночі, або за підтримкою своїх родин чи друзів. І Аль-Каїда, і ІДІЛ поширює чималою кількістю мов агітаційні видання, в яких пропагують свої ідеї та надають розлогі поради як саме потрібно вбивати людей в ім'я цих ідей. Так, наприклад, ІДІЛ в одному зі своїх журналів нещодавно розмістила серію статей під назвою «Тактика терору», які розповідають як саме влаштувати терористичні напади, використовуючи ножі, автомобілі, підпали і дають практичні поради як максимізувати кількість постраждалих. Причому автори цих статей рекомендують терористам залишати на місці злочину записки, або записувати перед терактами відеозвернення про те, що дані теракти робляться саме від імені ІДІЛ [11].

Далі у нашому аналізі ми переходимо до питання: чи є дії ісламістських терористів в Європі перших двох десятиліть XXI століття складовою релігійного конфлікту? Справа в тому, що зараз все ще

поширені уявлення про те, що їхні дії – це лише прояви політики. Дуже часто дії ісламістських терористів розглядають саме в політологічному ключі, пропонуючи для їх попередження стандартний набір заходів з врегулювання політичного конфлікту. На нашу думку, ця позиція є помилковою. Релігійні фанатики не підуть на поступки, вони не здатні вибирати компромісні варіанти, їх не зупинять можливі наслідки, їх взагалі не цікавить раціональний спосіб мислення як такий. Звісно, в межах екстремістської діяльності ісламістських терористів є велика кількість факторів – і політичні, і економічні в тому числі. Однак, щоб зрозуміти, як зупинити цих фанатиків, передусім необхідно розібратися з сутністю феномену джихадистського тероризму за допомогою релігієзнавчого інструментарію.

Розглянемо, наприклад, два таких кейси, як теракт у Берліні та теракт у Сент-Етьєн-дю-Рувре, які сталися у 2016 році. Перший з названих терактів було організовано напередодні католицького Різдва і відбувся він саме на різдвяному ярмарку, де мусульманин-терорист вбив 11 та поранив 50 осіб. Другий з названих терактів був нападом на римо-католицький храм святого Стефана. 26 липня 2016 року двоє мусульман під час ранкової служби взяли в заручники священика, двох монахинь та двох прихожан, а потім перерізали горло 85-літньому священику Жаку Амелю. Ці події несуть всі ознаки агресії представників радикальних течій ісламу саме проти віруючих-християн.

Для жителів близькосхідних, північноафриканських країн та вихідців з них, які опинилися в Європі, релігійна свідомість, як і раніше, є домінуючою. Мешканці Європи можуть скільки завгодно казати правду про те, що вони не бажають нічого поганого ісламу як такому і, взагалі, значною частиною є нерелігійними людьми, але в очах джихадистських фанатиків вони є еретиками, невірними, ворогами ісламу лише в силу того, що вони інакші.

Розглянемо одне з існуючих визначень релігійного конфлікту: «На відміну від правових, політичних, економічних конфліктів, релігійні виділяються в окрему групу не лише за сферою свого прояву, а й за специфікою сторін-учасників. По меншій мірі, один із конфлікуючих суб'єктів репрезентований групою (спільнотою, організацією) зі стійкою релігійною та конфесійною ідентичністю» [8]. Коли ми кажемо про події, пов'язані з терактами, які організують радикальні ісламісти, то ми можемо побачити, що критерій, вказаний А. Арістовою, повністю виконаний – як мінімум одна зі сторін, а саме радикальні ісламісти, мають стійку релігійну та конфесійну ідентичність – вони є мусульманами, належачи до найбільш радикальних течій ісламу. Вони чинять свої акти терору в сучасній Європі в силу того, що їхні духовні лідери проголосили релігійну війну з «невірними», тобто оголосили джихад.

Існує чотири наявних підходи до визначення релігійних конфліктів. Так званий антагоністичний підхід «ґрунтується на розумінні конфлікту як певного процесу взаємодії суб'єктів, що перебігає у формах протистояння і протидії між ними; є специфічною формою легалізації антагоністичних відносин і про-

тирч в релігійно-церковній сфері». Другий, «аксіологічний», підхід презентує релігійні конфлікти передусім як конфлікти цінностей, що закономірно генеруються у духовній сфері життя. «Конкурентний» підхід полягає у розумінні релігійних конфліктів як закономірного і специфічного вияву конкуренції у релігійно-церковній сфері сучасних поліконфесійних суспільств. І останній, четвертий, підхід пропонує визначати релігійні конфлікти як специфічну форму (різновид) міжконфесійних відносин [8].

З перелічених вище підходів валідним щодо ситуації, яку ми аналізуємо, на нашу думку є аксіологічний підхід, адже він відображає реалії сучасної Європи та пропонує чітку пояснювальну схему для аналізу того протистояння, яке в ній відбувається. Радикальний іслам пропонує картину світу, яка кардинальним чином відрізняється від того, що прийнято називати європейськими цінностями. Радикальний іслам мислить події, що відбуваються у світі, в рамках ідеї священної війни, джихаду. Він виходить з переконання у імперативності та загальної значущості своїх ідей, що супроводжується крайніми проявами релігійної нетерпимості. І при цьому ці релігійні фанатики йдуть вбивати, будучи переконаними, що роблять святу справу, боронячи те, що вони вважають добром, від того, що вони вважають злом.

Щоб побачити кардинальну відмінність картини світу ісламістських терористів від картини світу, що домінує у мешканців країн Західної Європи, можна розглянути, наприклад, ідею толерантності. Поширена у країнах Заходу ідея толерантності передбачає, що, «зберігаючи свою незалежність і автономію, суб'єкти взаємодії, в свою чергу, не повинні обмежувати свободу інших, усвідомлюючи і визнаючи їх самобутність і самоцінність, поважаючи їх право вибору, право бути інакшими, не схожими і навіть протилежними у своїх уподобаннях, інтересах, звичках, віруваннях, які, втім, не повинні суперечити самій ідеї толерантності» [10]. Звісно, картина світу, де однією з провідних є ідея толерантності, є абсолютно неприйнятною для ісламістських терористів. Тут наявний конфлікт цінностей. Причому, як мінімум з одного боку цього протистояння ми бачимо саме релігійні цінності, взяті у їхньому радикальному ісламістському вигляді.

5. Результати дослідження

Розглянувши екстремістські ідеології, діяльність та організацію того різновиду ісламістського тероризму, що є об'єктом нашого дослідження, ми можемо побачити, що це саме релігійний тероризм. Адже його ідеологія, діяльність та організаційна складова цілком підпадають під визначення релігійного тероризму, яке пропонує відомий фахівець з аналітики релігійного насилля Марк Юргенсмайер: «публічні акти насилля, для яких релігія надала мотивацію, виправдання, організацію та відповідний світогляд» [2]. Основою ідеології дій в Європі ісламі-

стських терористів в перші десятиліття XXI століття є радикальні тлумачення мусульманської релігії, а саме джихадизм, тобто, вчення про боротьбу за віру в ісламі, а також шахідизм, тобто, вчення про жертвування свого життя за віру. Цю ідеологію зокрема характеризує дихотомічна поляризація світу, акцентуація релігійної нетерпимості, релігійне санкціонування агресивних дій щодо іновірів.

Основу екстремістської діяльності даних терористів є терористичні атаки, яких було в Європі не менше 47 за останні два десятиліття, а також пропаганда екстремістських поглядів, вербування нових членів та інші дії, які спрямовані проти немусульманського населення Європи. Дії джихадистських терористів в Європі перших десятиліть XXI століття відповідають ознакам релігійного тероризму та є складовими релігійного конфлікту, який не вирішити тільки засобами політичного врегулювання. Значна частина терактів ісламістських терористів спрямована саме проти християн (наприклад, в 2016 році це були теракт на різдвяному ярмарку у Берліні та напад на церкву в Сент-Етьєн-дю-Рувре у Франції).

Керівництво діями ісламістських терористів в Європі перших двох десятиліть XXI століття здійснюється в основному двома терористичними організаціями – ІДІЛ та Аль-Каїдою, причому перша в останні роки набагато обходить другу за активністю в Європі. З точки зору організаційної структури, в діях даних терористів можна побачити дві основні моделі – ієрархічну та неієрархічну. В першому випадку організацію терористичних дій характеризує жорстка ієрархічна підпорядкованість, ідеократичний принцип організації та харизматичне лідерство. В другому варіанті перший з названих елементів відсутній, хоча два останні є в наявності.

6. Висновки

1. Типологія ісламського екстремізму визначається наявністю радикального ідеологічного ядра, представники якого використовують термінологію віровчення для маніпуляції діями терористів.

2. Відповідно до цього в структурі релігійного екстремізму джихадистських терористів початку XXI століття в Європі сформувалися функціональні елементи, котрі призначені для виховання, бойової підготовки, організаційного спрямування та фінансового забезпечення радикально налаштованих членів мусульманських громад.

3. І хоча було б вкрай помилковим вбачати в усіх членах цих громад потенційних терористів, проте радикальні ісламісти, мають стійку релігійну та конфесійну ідентичність. Вони чинять свої акти терору в сучасній Європі в силу того, що їхні духовні лідери проголосили релігійну війну з «невірними», тобто оголосили джихад. Тому можна стверджувати, що ісламський тероризм має стійкі ознаки релігійного конфлікту. і є загрозою для безпеки європейців усіх віросповідань

Література

1. European Security Strategy – A Secure Europe in a Better World // EEAS Strategic Planning. 2003. URL: <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world> (Last accessed: 14.07. 2017)

2. Juergensmeyer M. Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence. University of California Press, 2003. 319 p.
3. Esposito J. Unholy War: Terror in the Name of Islam. Oxford University Press, 2003. 196 p.
4. Кадиева А. М. Религиозный экстремизм: сущность, причины, пути преодоления: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Махачкала, 2008. 18 с.
5. Добаев И. П., Немчина В. И. Новый терроризм в мире и на Юге России: сущность, эволюция, опыт противодействия. Ростов-на-Дону: Ростиздат, 2005. 304 с.
6. Ахромеева Ю. В. Социокультурные основы религиозного экстремизма: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Воронеж, 2009. 18 с.
7. Самошонков К. Н. Религиозный конфликт как объект социально-философского анализа: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Москва, 2004. 18 с.
8. Арістова А. Поняття «релігійний конфлікт»: пошуки і дискусії // Українське Релігієзнавство. 2008. № 45. С. 5–10.
9. Бурлак С. М. Релігійний фанатизм: релігієзнавчо-психологічна сутність та форми прояву: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2005. 18 с.
10. Пісоцький В. Толерантність як умова і засіб вирішення міжконфесійних конфліктів // Українське релігієзнавство. 1997. № 6. С. 20–25.
11. EU Terrorism Situation & Trend Report 2017. Europol, 2017. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017> (Last accessed: 14.07. 2017)
12. EU Terrorism Situation & Trend Report 2015. Europol, 2015. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2015> (Last accessed: 14.07. 2017)
13. EU Terrorism Situation & Trend Report 2016. Europol, 2016. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2016> (Last accessed: 14.07. 2017)
14. Заброта Т. Н. Ислам в контексте религиозно-политического экстремизма: философско-религиоведческий анализ: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Ростов-на-Дону, 2007. 19 с.

*Рекомендовано до публікації д-р філос. наук, професор Кулік О. В.
Дата надходження рукопису 06.03.2018*

Несправа Микола Вікторович, кандидат філософських наук, доцент, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, Україна, 49005
E-mail: n.nesprava@gmail.com